

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

ТЕРЕМЦОВА Ніна Володимирівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії права та держави юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. м.Київ.

УДК:340
ISSN 0132-1625

Автор исследует актуальные вопросы и предлагает пути разрешения проблемы, возникшие в условиях построения правового государства, касающиеся подхода в понимании юридической ответственности. Приведен пример, в чем состоит проблема основных концепций юридической ответственности в теории права. Проблема определения правопонимания зависит от методологического подхода конкретного автора. Доказано, что юридическую ответственность можно рассматривать с позиции объективного и субъективного права.

Ключові слова: Суспільство, демократія, законодавство, правосвідомість, концепція, юридична відповідальність, теорія, право, праворозуміння, об'єктивне право, суб'єктивне право.

Основні концепції юридичної відповідальності в теорії права свідчать про те, що підходи до розуміння відповідальності в різні історичні епохи було досліджено з різних позицій або з різної точки зору. В окремий період соціальної формації вченими досліджено об'єктивну сторону відповідальності, а з часом основний аспект зосереджено на дослідженні її суб'єктивної сторони. Слід зазначити, що праворозуміння й підходи щодо визначення залежать від методологічного підходу конкретного автора. Вченими доведено, що юридичну відповідальність можна розглядати з позиції об'єктивного та суб'єктивного права.

Так, з об'єктивної точки зору юридична відповідальність охоплює сукупність пра-

вових норм, що передбачають застосування примусу до особи.

Однак, проф. Н. Кузнєцова зазначає, що правове регулювання будь-яких суспільних відносин пов'язане із процесом трансформації правових приписів у площину фактичних суспільних відносин, передбачає, що кожне суб'єктивне право в разі його порушення гарантовано забезпечується можливістю його примусового відновлення або захисту [12,с.198].

Автор у своїх працях розглядає відповідальність як соціальну категорію, що відображає різноманітний зв'язок суспільства і його суб'єктів, а також індивіда і тієї спільності, членом якої вона є, відносно норм (правил, стандартів) поведінки, що склалися. З одного боку, даний зв'язок розкриває вимоги, які пред'являє суспільство (або спільнота) до своїх членів, до їх соціально значимої поведінки. З іншого боку, це відношення самого члена суспільства (спільноти) до вимог, що пред'являються, тобто реакція суб'єкта на вимогу суспільства (спільноти). Але на цьому зв'язок суспільства і його членів не закінчується. Можлива зворотня реакція суспільства на поведінку суб'єктів у вигляді схвалення і заохочення соціально-позитивної поведінки або шляхом негативної дії на них у разі невиконання вимог, встановлених соціальними нормами [20].

М. Вітрук відзначав, право, що існує у вигляді правових норм, є об'єктивною реальністю [6,с.37].

Право, хоча і не містить у собі матерії, є реальним настільки ж, як і предмети матеріального оточення.

Уявлення про право як специфічну об'єктивну реальність поділяють науковці: С.С. Алексєєв [2], Д.А. Керімов [15], П.О. Недбайло [16], П.М. Рабінович [17], І.Е. Фарбер [21], В.Ф. Яковлев [25] тощо.

Вченими досліджено актуальний підхід з точки зору суб'єктивного права, що відображено – юридичну відповідальність як передбачену правовими нормами, обов'язок суб'єкта права перетерпіти негативні для нього наслідки скоєного ним правопорушення [22].

На думку М.Д. Шаргородського, визначено юридичну відповідальність як правовий обов'язок зазнати впливу заходів державного примусу, де вчений відображає філософське підґрунтя відповідальності як детермінованість людської поведінки і відносної свободи його вибору, що створює можливість впливу на свідомі вчинки людини в бажаному для суспільства спрямуванні [24,с.46].

Вчений С.М. Братусь зазначає, що юридична відповідальність – це той же обов'язок, але що примусово виконується, якщо особа (громадянин або підприємство), на якому цей обов'язок лежить, не виконує його добровільно. Вчений акцентував увагу на основному аспекті, що основне – це забезпечення виконання обов'язку.

На противагу дослідженій позиції вченим С.М. Братусем, інші вчені зазначають, що при ототожненні юридичної відповідальності і примусового виконання обов'язку перша втрачає свою превентивну функцію. Оскільки особа правопорушник не має утримуючих мотивів, щоб не вчиняти правопорушення, адже виконати обов'язок він повинен незалежно від того, настане чи не настане відповідальність [5,с.11].

У сучасному суспільстві вченими досліджено й надалі досліджуються наступні позиції щодо природи обов'язку, що виникає в межах юридичної відповідальності: позбавлення права, з якого випливає порушений обов'язок; заміна невиконаного обов'язку новим; приєднання до поруше-

ного обов'язку нового. У даному контексті поширеною вбачається позиція в тому аспекті, що реалізація санкцій, не маючи взаємозв'язку із додатковими обов'язками, не є юридичною відповідальністю, а лише засобами захисту суб'єктивних прав і забезпечення виконання обов'язків.

Досліджуючи актуальні аспекти примусу до виконання порушених обов'язків заходом відповідальності, вчені вважають, що відповідальність передбачає як покладення додаткових обов'язків, так і державний примус до виконання невиконаних обов'язків. Тобто одне лише є примусовим виконанням невиконаного, що не визнається відповідальністю. Такої думки дотримуються декілька науковців.

Учені І.С. Самощенко, М.Х. Фарукшина вважають, що і в такому випадку порушник буде нести позбавлення і негативні наслідки. Адже оскільки особу примушують до виконання обов'язку, це означає, що від неї спочатку вимагають пояснення за вчинене діяння, яке підпадає під осуд, а також у разі наявності вини – примушують до виконання поза його волею [19,с.58-59]. У сукупності такий вплив здатний виконувати функції відповідальності – зокрема, попереджати правопорушення, а отже, досягати цілі юридичної відповідальності – забезпечення правопорядку і виконання обов'язків.

Автор дотримується думки, як і вчені дослідження даного напрямку, що наслідки застосування заходів юридичної відповідальності обов'язково полягають у покладенні на порушника додаткових обтяжуючих обов'язків. Таким чином, необхідно розмежовувати заходи примусу до виконання обов'язків і заходи юридичної відповідальності. Як висновок, примусове виконання обов'язків не є юридичною відповідальністю, як примусове виконання тих обов'язків, що не були виконані добровільно, а отже, не включає додаткове обтяження для особи-порушника. Така позиція ґрунтується на тому, що примус до виконання порушеного обов'язку нічого не додає до його змісту [23].

Юридична відповідальність завжди виражається в особливих, нових, обтяжливих для особи обов'язках. Заходи юридичної

відповідальності необхідно відмежовувати від заходів примусу до виконання обов'язку, що забезпечує реалізацію суб'єктивного права іншої особи, заходів захисту, які можуть бути застосовані й за відсутності вини порушника [3].

У своїх працях О.А. Красавчиков, досліджуючи цивільно-правову відповідальність, вважає, що в результаті застосування заходів відповідальності правопорушник всупереч своїй волі позбавляється наявних цивільних прав або змушений прийняти будь-які нові (додаткові до наявних) обтяжливі обов'язки без еквівалентного порядку [11, с.16].

Розмежовуючи відповідальність як засіб відновлення порушеного права та каральну відповідальність, звертають увагу на те, що і в першому випадку, і в другому – їм притаманні однакові ознаки, а саме державний примус, державний осуд і негативні наслідки для порушника. В даному аспекті вчені О.Е. Лейст, І.С. Самощенко, М.Х. Фарукшин вважають, що заходи, направлені на виконання порушеного чи невиконаного обов'язку, також слід відносити до заходів юридичної відповідальності. На думку вченого О.Е. Лейста організуюча та виховна роль санкції, що міститься в правовій нормі, полягає першочергово в тому, щоб забезпечити виконання обов'язку без її застосування [5]; [13]; [19].

У своїх працях С.М. Братусь заперечує твердження про те, що додаткове обтяження є обов'язковою ознакою відповідальності. Автор виходить з того, що головне для законності та правопорядку – це виконання обов'язку, а отже, характеристика відповідальності як покарання є односторонньою й призводить до поширення на види відповідальності, відмінні від кримінальної та адміністративної, рис останніх [5].

Вчений А.І. Кожевніков доводить, що юридична відповідальність як реалізований у межах охоронного правовідношення обов'язок особи, яка вчинила правопорушення, зазнавати позбавлення особистого, матеріального або організаційного характеру, що зазначені у штрафних (каральних) санкціях порушених правових норм [9, с.11].

Професор П. М. Рабінович визначає відповідальність як закріплений у законодавстві і забезпечуваний державою юридичний обов'язок правопорушника пізнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належать [18].

Вчений Л.А. Луць розглядає юридичну відповідальність як передбачений нормативно-правовими приписами обов'язок правопорушника зазнати негативних юридичних наслідків за вчинення правопорушення [14, с.347].

Автор підтримує думку вченого К.В. Басіна в тому аспекті, що є доцільним визначення як позитивного, так і негативного аспектів крізь категорію обов'язку: юридичного обов'язку дотримання та виконання вимог права, реалізованого в правомірній поведінці суб'єктів права, яка схвалюється і заохочується державою, а в разі його порушення – обов'язку правопорушника протерпіти осуд, обмеження прав матеріального, організаційного або особистісного характеру чи засудження [4].

Правова відповідальність як міра вимогливості особи до власної правової поведінки є діалектичним поєднанням категорій правової свободи та правового обов'язку, з огляду на те, що правові свободи є варіантами дозволеної правової поведінки суб'єкта, яку він здійснює за своїм вибором і на власний розсуд у межах відповідних норм права, а правові обов'язки є варіантами належної правової поведінки суб'єкта, суть яких полягає в обов'язковому виконанні зазначених у нормах права дій або в утриманні від тих із них, які забороняються. У даному аспекті саме й полягає сутність правового впливу на індивідуальну поведінку суб'єкта, про що у своїх працях доводить Ю.О.Козенко [10, с.164].

Як висновок:

по-перше, юридичну відповідальність можна визначати крізь категорію "обов'язок";

по-друге, юридична відповідальність виступає як розумне усвідомлення особою свого місця в суспільстві;

по-третє, особа має усвідомлювати наслідки своєї негативної поведінки й акцен-

тувати увагу на свою роль у суспільному прогресі сучасного розвитку суспільства;

по-четверте, негативна юридична відповідальність особи «відіме», якщо кожна людина зможе особисто брати участь у справах держави;

по-п'яте, юридична відповідальність має бути своєрідним моральним й політичним регулятором поведінки будь-якої особи, що співіснує в даному суспільстві;

по-шосте, юридична відповідальність має відображати не лише негативні наслідки, але й в окремих аспектах – позитивні;

по-сьоме, моментом виникнення обов'язку в теорії права слід вважати не лише момент вчинення правопорушення, оскільки склад останнього, як сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак, визначається окремими галузевими видами відповідальності й встановлюють основу відповідальності;

по-восьме, в теорії права досліджуються норми юридичної відповідальності за аморальний вчинок; невиконання обіцянок посадовою особою перед громадянами тощо.

Юридична відповідальність у теорії права має суттєві відмінності, що розглядаються в цивільному праві, кримінальному, адміністративному, фінансовому, бюджетному, екологічному, трудовому тощо. У галузевих дисциплінах – та чи інша провина відрізняються за змістом дії, події, наслідками, за якими вони складаються, характером суспільних відносин, ступенем суспільної небезпеки, шкідливості тощо.

Отже, дослідивши основні підходи до розуміння юридичної відповідальності в теоретичному аспекті, автор дотримується думки, що юридичну відповідальність у теорії права слід розглядати як юридичну відповідальність, що має практичне значення перш за все для законодавця, у разі здійснення ним формулювання положення закону, що безпосередньо стосуються приписів юридичної відповідальності; різноманітних аспектів, а також для Конституційного Суду України та інших органів правосуддя в Україні, що здійснюють конституційний контроль у державі.

Література:

1. Конституція України. Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. // (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141). – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua>.
2. Алексеев С. С. Право. Азбука. Теория. Философия. Опыт комплексного исследования. – М.: Издательская группа НОРМА – ИНФРА.– М. 1998.
3. Алексеев С.С. Проблемы теории права, Т. 1 Свердловск, 1972. –390 с.
4. Басін К.В. Юридична відповідальність: природа, форми реалізації та права людини: автореф дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 2006. –19 с.
5. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность. – М., Юридическая литература. 1976.
6. Вітрук М. До питання про стадії юридичної відповідальності // Про українське право. Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київ. нац. Ун-ту імені Тараса Шевченка: за ред. проф. І. Безклубого. – К.: 2010. – Чис. V. –347 с.
7. Иоффе О.С. Шаргородский М.Д. Вопросы теории права. –Государственное издательство: Юридическая литература, –М., 1961. 388с.
8. Иоффе О.С., Шаргородский М.Д. Вина и ответственность по советскому праву // Советское государство и право, 1972, № 9. – С. 38.
9. Кожевников Артем Игоревич. Субъекты юридической ответственности : Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 : Москва, 2004 172 с. РГБ ОД, 61:04-12/1103.
10. Козенко Ю. О. Правова поведінка особи: аксіологічно-нормативна детермінація [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / Козенко Юлія Олегівна ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Л., 2012. – 193 арк.
11. Красавчиков О.А. Ответственность, меры защиты и санкции в советском гражданском праве. “Сборник ученых трудов”, –вып. 27. –Севрдловск, 1973.
12. Кузнецова Н. Цивільно-правова відповідальність і захист цивільних прав // Про українське право. Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київ. нац.

Ун-ту імені Тараса Шевченка: за ред. проф. І. Безклубого. – К.: 2010. – Чис. V.

13. О. Э. Лейст, Санкции в советском праве, Госюриздат, –М., 1962, –238 с.

14. Луць Л.А. Загальна теорія держави та права: навчально-методичний посібник (за кредитно-модульною системою) /- Л.А. Луць. – К.: Атіка, 2007. – 412 с.

15. Методология права: предмет, функции, проблемы философии права. // Керимов Д.А. –Моск. гос. юрид. акад., Современная гуманит. акад. – М.: Соврем. гуманит. ун-т, 2003. – 520 с.

16. Недбайло П. Е. Объективное и субъективное в праве (к итогам дискуссии) // Правоведение. 1974. № 1. – С. 14–25.

17. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Видання 5-те, зі змінами. Навчальний посібник.– К.: Атіка.– 2001.– 176 с.

18. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. /- П. М. Рабінович. – Вид. 6-те. – Харків: Консум, 2002. – 160 с.

19. Самощенко И.С., Фарукшин М.Х. Ответственность по советскому законодательству. – М.: Юрид. лит., 1971.

20. Теремцова Н.В. Особливості юридичної відповідальності у контексті правомірної та протиправної поведінки: соціальний аспект. /Соціологія права. Науково-практичний журнал № 1-2(7-8), 2014. Вид. Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи. –К. 2014. – 159 с. – С.111-117. Фахове видання.

21. Фарбер И. Е. О сущности права: (учебное пособие) / ред. Н. Б. Зейдер. – Саратов: СГУ, 1959.

22. Федоренко Г. О. Теорія держави і права [Електронний ресурс]: підручник / Г. О. Федоренко, Ф. П. Шульженко. – К. : КНЕУ, 2011.

23. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. – М.: Юрид. литература, 1974.

24. Шаргородский М.Д. Детерминизм и ответственность. // “Правоведение”, 1968, № 1. – С. 46.

25. Юридическая конфликтология / Бойков А.Д., Варламова Н.Н., Дмитриев А.В., ... Кудрявцев В.Н. – М.: Изд-во ИГиП РАН, 1995. ... Год издания: 1995 г.

Teremtsova N.V.

THE MAIN TYPES UNDERSTANDING TO LEGAL LIABILITY: the theoretical aspect

Summary of scientific text Teremtsova N.V. The main types understanding to legal liability: the theoretical aspect. The author describes basic concepts legal liability in theory of law. The author outline views of different scientists. Scientists investigated the current approach in terms of subjective law, as reflected – the legal responsibility of a legally established obligation of an entity to suffer the negative consequences for him committed an offense. In modern society, scientists investigated further investigated the following items about the nature of the obligation arising within the legal liability, deprivation of rights, which implies the duty violated; new replacement outstanding obligation; joining the new duty violated. In this context, the common position seen in the sense that the implementation of sanctions, without the relationship with additional duties is not a legal responsibility, but only means of protection of subjective rights and enforcement duties.

Exploring relevant aspects enforcement duties violated measure of responsibility, scientists believe that responsibility involves as imposing additional obligations and State compulsion to fulfill outstanding obligations. That alone is the enforcement of outstanding liability is not recognized. Such a view is shared by several scientists.

The author of the opinion, as scientists study this direction that the effects of application of legal responsibility must lie in imposing on the offender additional aggravating responsibilities. Thus, it is necessary to distinguish between measures of enforcement responsibilities and measures of legal liability. In conclusion, the enforcement duties – not a legal liability as enforcement of those obligations that were not met voluntarily, and therefore does not include an additional burden for the individual wrongdoing. This position is based on the fact that enforcement of impaired duty adds nothing to its content.

The author supports the view of the scientist K. Basin in the sense that there is a

АНОТАЦІЯ

Автор досліджує актуальні питання та пропонує шляхи подолання проблеми, що виникають в умовах розбудови правової держави щодо підходу розуміння юридичної відповідальності. Наведено приклад, в чому полягає проблема основних концепцій юридичної відповідальності в теорії права. Проблема визначення праворозуміння залежить від методологічного підходу конкретного автора. Доведено, що юридичну відповідальність можна розглядати з позиції об'єктивного та суб'єктивного права.

SUMMARY

The author explores current issues and proposes the ways of overcoming problems that arise in terms of the development of law as to approach an understanding of legal liability. An example of what is problem basic concepts of legal liability in legal theory. The problem of the definition legal understanding depends on specific methodological approach. It is proved that the legal liability can be considered from the perspective of objective and subjective law.

reasonable definition of both positive and negative aspects through the category of duty, legal obligation to respect and fulfill the requirements of law, implemented in lawful behavior of law that is approved and encouraged by the state, and if the breach – duty offender proterpity condemnation, restricting the financial, organizational or personal nature or conviction.

The author conclude that the legal liability in theory of law has significant differences dealt with in civil law, criminal, administrative, financial, budgetary, environmental, labor, and so on. In branch disciplines – or another fault differ in content actions, events, results

of which they are composed, the nature of social relations, the degree of public danger, hazard, and so on.

Thus, examining the main approaches to understanding the legal liability in theory the author of the opinion that the legal responsibility of a theory of law should be considered as legal responsibility has practical significance primarily for the legislator, in the case of the exercise of formulating legal provisions that directly prescriptions legal liability, various aspects and to the Constitutional Court of Ukraine and other bodies of justice in Ukraine exercising constitutional control in the state.